

אשכולות

כתיבת פירושי אל תלמידי ישיבת כרם ביבנה

לעילוי נשמת מרן ראש הישיבה הרב חיים יעקב גולדוויכט בן הרה"ח רבי ישראל אלעזר זצ"ל

פרשת מצורע

גליון 295 | ד' ניסן תשע"ד

(שנה שמינית)

18:41

כניסת שבת

19:40

מוצ"ש

הערות על ההגדה

מה נשתנה הלילה הזה: הגרי"ד סולובייצ'יק זצ"ל (מובא בספר "מפניני הרב", עמ' קח-קקי) ביאר את הדברים באופן הבא: "על פי פשוט מבינים שיש כאן ד' שאלות, וגדר הענין, דאחד מהחילוקים שבין מצות זכירת יציאת מצרים [הנוהגת בכל יום] ומצות סיפור יציאת מצרים [הנוהגת רק בליל הסדר] הוא, שמצות סיפור צריכה להתקיים בדרך של שאלות ותשובות על דבר מצוות הלילה, וכדכתיב בקרא, 'והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר וכו''. ולפיכך שואלים על מצות פסח [בזמן המקדש – כולו צלי. עיין ברמב"ם, הלכות חמץ ומצה ח, ב-ג], מצה ומרור שהן ג' המצוות העיקריות. ועל הסיבה, שלדעת הרמב"ם היא מצוה בפני עצמה מדרבנן, דבכל דור דור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים [עיין רמב"ם, הלכות חמץ ומצה ז, ו-ז; יש בהסיבה ושתיית ד' כוסות קיום המצוה 'זכרת כי עבד היית בארץ מצרים']. ומהאי טעמא אין שואלים על דבר מצות ד' כוסות, דברמב"ם מבואר שאף שתיית ד' הכוסות מהוה חלק מאותה המצוה דרבנן של חייב אדם להראות, וממילא, בזה ששאלנו על זה שכולנו מסובין, יוצא שכבר שאלנו על מצוה זו דלהראות. ובמה ששואלים על ענין המטבילים, יש לפרש דקאי אמצות חרוסת, שבמשנה תורה פסק הרמב"ם כדעת התנא ר' אלעזר ב"ר צדוק הסובר שחרוסת מצוה היא מדרבנן [עיין רמב"ם, הלכות חמץ ומצה ז, יא]. ויש לפרש דעל מצוה זו דרבנן קאי השאלה... ועוד יש לפרש דמה שצריכים לקיים מצות סיפור יציאת מצרים באופן של שו"ת בקשר למצוות הלילה, את זה עושים אחר כך כששואלים, פסח שהיו אבותינו אוכלים בזמן שבית המקדש היה קיים על שום מה. ומצה זו שאנו אוכלים על שום מה. וכן במרור. אבל ב'מה נשתנה' אין כאן שאלות בכלל, אלא הצהרה היא זו, דוגמת לשון הפסוק 'מה נורא המקום הזה'. וכן כאן מצהירים ואומרים, 'מה נשתנה הלילה הזה', ששונה הוא מכל שאר הימים טובים בכל אלו המצוות. וענין זה של הצהרה ייחודו של ליל פסח, יש לפרש שהוא חלק ממצות זכור דכתיב [בסוף פרשת בא] 'זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים'. וכתב הרמב"ם [הלכות חמץ ומצה ז, א] להשוות מצות זכירה זו למצות זכירת שבת [עיין גם בדבריו בספר המצוות, מצוה קנז]. ונראה לפרש בכוונתו, שכמו שבשבת צריכים להצהיר בתוך נוסח הקידוש את המיוחד שבשבת, ואת השוני שבה [עיין רמב"ם, הלכות שבת, ריש פרק כט – זכירת שבת וקידוש], כמו כן בליל פסח צריכים להצהיר 'מה נשתנה הלילה הזה'."

ברצוני להעיר מספר הערות על דברי הרמב"ם:

1. בנוגע לדין חרוסת, נציין שהרמב"ם בפירוש המשניות (על מסכת פסחים קיד, ע"א) כתב שני דינים שחזר מהם בדבריו במשנה תורה. בפירוש המשניות הוא כתב שלפי ר' אלעזר ב"ר צדוק יש לברך על אכילת החרוסת כשאוכלו. דהיינו, יברך "אשר קדשנו במצוותיו וצונו על אכילת חרוסת". ודבר שני הוא כתב שאין לפסוק כדעת ר' אלעזר ב"ר צדוק, דנו האחרונים באריכות מדוע הרמב"ם חזר בו משתי נקודות אלו? לגבי הפסיקה כדעת ר' אלעזר ב"ר צדוק, נראה שהדברים מבוססים על סוגיית הגמרא במסכת פסחים (קטז, ע"א) ששם התבאר שהאמוראים שקלו וטרו אליבא דדברי ר' אלעזר ב"ר צדוק, וגם יש מעשה שם של תגרי חרף, שנהגו כר' אלעזר ב"ר צדוק. בנוגע לענין הברכה, נראה לי, שיש להסביר את הדברים באופן הבא: אם נתבונן בדברי הרמב"ם נראה שהוא סובר שיש מצוה לטבול כל דבר בחרוסת. הוא סובר שאפילו את המצה טובלים בחרוסת. וגם הוא סובר שאת הכרפס טובלים בחרוסת (עיין רמב"ם, הלכות חמץ ומצה ח, ב). רק את הקרבן פסח לא טובלים בחרוסת, ואם נשים לב הרמב"ם סובר שאת קרבן הפסח לא אוכלים אפילו עם המצות ומרורים. אוכלים את המצות ומרורים לבד ורק אחר כך את קרבן הפסח. הרמב"ם סובר שאין לערב שום דבר עם קרבן הפסח (הלכות חמץ ומצה ח, ו-ז), לכן אין לטבול אותו בחרוסת. בין כך ובין כך רואים שהמצוה של חרוסת היא, שיטבלו בה את מצות היום. לכן, החרוסת אינה עומדת בפני עצמה, אלא היא מחוברת עם שאר המצוות ולכן אין לברך על החרוסת כמצוה. ר' מנוח (הלכות חמץ ומצה ז, יא) והטור (אורח חיים, ריש סימן תעה) הסיבירו שלא מברכים על החרוסת כיון שהיא טפלה למרור. נלענ"ד, שיש להוסיף על דבריהם ולהסביר שאין מצוה לאכול חרוסת בפני עצמה, המצוה לאכלה ביחד עם מצוות היום, ולכן לא שייך כלפיה ברכה עצמית.

2. בנוגע לביאורו ש"מה נשתנה" הוא הצהרה. יש מקום להוכיח הבנה זו מדברי הרמב"ם. הרי הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה ח, ב) כתב: "... ואחר כך עוקרין השולחן מלפני קורא ההגדה לבדו. ומוזגין הכוס השני וכאן הבן שואל. ואומר הקורא מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות...". הרמב"ם לא כתב שהבן שואל "מה נשתנה". הבן שואל על עקירת השולחן. קורא ההגדה הוא אומר "מה נשתנה". אם כן, בוודאי לא מדובר כאן על שאלה, אלא על הצהרה.

3. מדברי הרמב"ם שהשווה בין הקידוש בשבת למצות סיפור יציאת מצרים, יש מקום להסביר מה החילוק בין זכרון יציאת מצרים בכל יום ובין זכרון יציאת מצרים בליל פסח? נראה שהחילוק הוא שבכל לילה אנחנו רק מזכירים את היציאה. בליל פסח לא מזכירים רק את היציאה, אלא מזכירים שבילילה הזו, בליל ט"ו בניסן יצאנו מן הגלות. אנחנו מזכירים את המיוחדות שבילילה הזו. זהו הלילה שיצאנו לגאולה.

העלון יוצא לאור ע"י

ישיבת כרם ביבנה

www.KBY.org.il

לתגובות ולהארות:

eshckolot@gmail.com

מערכת אשכולות

הרב אורי בצלאל פישר

נתנאל כהן

לישראל באותו שבת שלפני הפסח, נקרא שבת שלפני הפסח שבת הגדול. מפי ר' אברהם נשמתו עדן:

יש להעיר על הנקודה שרש"י לעצמו לא יודע מה השם. ורק ניתן כאן טעם לשם, אבל אי אפשר להכריע בוודאות שזהו הטעם. גם אלו שנותנים את הטעם אינם יודעים שזהו אכן הטעם האמיתי. אפשר לדמות את הדבר לעניין נתינת טעמי מצוות. בתחילה יש מצוה, ואין טעם למצוה. קיום המצוה אינו תלוי בטעם. לאחר זמן, דנו המפרשים מהו הטעם למצוה. אבל, המצוה נצטוותה וגם קוימה בלי קשר עם הטעם. כך גם המנהג לקריאת השם "שבת הגדול" בא לעולם בלי חקירת טעם הדבר. רק לאחר זמן דנו המפרשים בטעם הדבר. יש הרבה מנהגים שנוצרו ואינו ידוע טעם הדבר, ורק לאחר מספר דורות ניתנו טעמים למנהגים. ואין הכרח שטעמים אלו נכונים, ואין הטעמים באים כדי לקבוע את המנהג. הטעמים רק באים כדי להסביר. אבל, המנהג קיים גם בלי קשר עם הטעם. המנהג עומד בפני עצמו בלי הטעם. טעם זה הוזכר על ידי רבים מן הראשונים¹.

המעניין הוא שמדרש זה שהובא על ידי ספר אורה ודעת זקנים לבעלי התוס' לא נמצא בפנינו. אנחנו לא מכירים מדרש זה. הקושר מספר קושיות על טעם זה שהוזכר על ידי הראשונים:

1. מדוע קבוע לזכור את השבת ולא קבוע לזכור את העשירי לחודש?
2. הרי לא רק עשירי לחודש הוא יום גדול, כל הימים מעשור לחודש עד י"ד בחודש הם גדולים. בכל הימים הללו נעשה להם נס.

3. שבת היא לשון נקבה והיו צריכים לומר "שבת הגדולה". שאלות אלו הובאו על ידי א. הילביץ (במאמרו בכתב עת "סיני", סט, "הפסח שבת הגדול". הוא נתן פתרון מעניין כדי ליישב קושיות אלו. לדעתו, בתחילה נקרא שבוע הגדול ולא שבת הגדול. דהיינו, קבוע מעשירי לחודש שימים אלו יקראו שבוע הגדול. אבל, לאחר מכן כשהשתנה המושג "שבת" ו"שבוע" אז שינו את השם. כלומר, המושג "שבת" השתנה למושג שמשמעותו שבוע. והמושג "שבוע" התשנה למושג שמשמעותו שביעית. אבל, הכוונה היתה לשבוע גדול. אבל, לא הבינו את הדבר ושכחו מכך, ונשארו רק עם השבת. בכך יש ליישב את כל הקושיות שהוצגו לעיל. כמובן, שאפשר לתת יישובים שונים², אך כאן ניתן יישוב שמיישב בבת אחת את כל הקושיות.

הציוני הראשון

חזקוני (שמות יב, ג) כתב:

בעשר לחודש הזה ויקחו להם יום שבת היה ולפי שעשו בו ישראל מצוה ראשונה כגון מקח הפסח בעשור נקרא שבת הגדול.

כעין זה כתב ספר "אבודרהם" (חודש ניסן):

ומוסיף (אבן הירחי, בעל ספר "מנהיג") שם טעם אחר שלכן נקרא שבת הגדול שהוא שבת ראשון שנכנסו למצות.

אלא, לא ברור מה עניין הגדול כך שנצטוו לראשונה. יש להסביר שכוונת הדברים ששבת זו מיוחדת שבה הצטוונו לראשונה, ולכן היא נקראת שבת הגדול.

הרב מנחם מנדל כשר זצ"ל (בספרו "הגדה שלמה", מבוא, פרק יב) הביא שהאחרונים הוסיפו לטעם זה, שמאחר שנצטוו במצוה ראשונה נעשו גדולים, כמו קטן המגיע לגיל י"ג שנה ומתחייב במצוות נקרא גדול.

נלענ"ד, שיש להעיר על הסבר זה, שהרי הציוני אינו עושה אותו גדול. הגדלות נקבעת לפי שנים וסימנים (שתי שערות).

הוא הביא שספר "עוללות אפרים" (מאמר לא) הסביר את הטעם על פי דברי חז"ל: גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה" (עין מסכת קידושין לא, ע"א).

יש להעיר שכמובן, גם על טעם זה יש להקשות מדוע קראו דווקא לשבת "שבת הגדול" ולא תלו את הדבר ביום – "עשור לחודש"? וכן, מדוע נקרא "שבת הגדול" ולא "שבת הגדולה"?

מבוא

במאמר הבא ברצוני להתחקות אחר המנהג שקוראים לשבת שחלה קודם פסח, "שבת הגדול". ננסה לברר מדוע קוראים לשבת זו בשם "שבת הגדול"? כמו כן, ננסה לברר היכן אפשר למצוא לראשונה שהשתמשו עם שם זה?

הנס הגדול

ראשונים רבים הסבירו ששבת זו נקראת "שבת הגדול" כדי לרמוז על הנס הגדול שנעשה בשבת זו.

דעת זקנים לבעלי התוספות (שמות יב, ג) כתב:

בעשור לחדש. פסח מצרים מקחו בעשור ה' וכאשר ראו בכורי מצרים כך א"ל לישראל מה זאת לכם א"ל פסח הוא שיפסח המקום על בתי בני ישראל במצרים ויהרוג במצרים הבכורות אצל המצריים ואמרו להם שלחו ישראל כי אתם גורמים לנו למות ולא רצו והם הרגו בהם כמה וכמה והיינו דכתיב למכה מצרים בבכוריהם בכורי מצרים לא נאמר אלא מצרים בבכוריהם שהבכורות הכו עצמן. ועוד אתמר במדרש כי כשלקחו הפסח בעשור לחדש שבת היה שהרי ק"ל דפסח מצרים בחמישי בשבת כדכתיב במס' שבת פ' ר"ע א"כ עשור שלו בשבת שלפניו וכשראו המצרים כשלוקחין הפסחים לשחוט נתקבצו עליהם להרוג כי יראתן של מצרים ה' בהמות ועשה להם הקדוש ברוך הוא נס וניצולו **ולכן קרוי שבת הגדול מפני גדול הנס...**

הסבר זה גם נמצא בדברי התוס' על הש"ס (מסכת שבת פז, ע"ב, ד"ה ואותו וכו'):

ואותו יום חמישי בשבת היה כו' - ואם כן ברביעי שחטו פסחיהם ונמצא בשבת שעברה לקחו פסחיהן שאז היה בעשור לחדש ועל כן קורין אותו שבת הגדול לפי שנעשה בו נס גדול כדאמרין במדרש (שמות רבה /תנחומא/ פ' בא) כשלקחו פסחיהם באותה שבת נתקבצו בכורות אומות העולם אצל ישראל ושאלום למה היו עושין כך אמרו לה' זבח פסח לה' שיהרוג בכורי מצרים הלכו אצל אבותיהם ואל פרעה לבקש ממנו שישלחו ישראל ולא רצו ועשו בכורות מלחמה והרגו מהן הרבה ה"ד למכה מצרים בבכוריהם.

המקור למדרש זה נמצא בתנחומא (פרשת בא, אות יח, מהדורת בובר):

ומת כל בכור (שמות יא ה). נתכנסו כל הבכורות אצל אבותיהן אמרו להם כל מה שאמר משה הביא עלינו, אין אתם מבקשין שנחיה, אלא בואו ונוציא את (העבדים) [העברים] הללו מבינינו, ואם לאו הרי אנו מתים, השיבו אותם ואמרו להם אפילו כל המצרים מתים אינן יוצאין מאן, מה עשו נתכנסו כל הבכורות והלכו להם אצל פרעה והיו מצווחין אל פרעה ואומרים לו בבקשה ממך הוצא העם הזה שבשבלים הרעה תבא (עליהם ועליו) [עלינו ועליו]. אמר להם לעבדיו צאו וקפחו שוקיהם של אלו, מה עשו הבכורות, מיד יצאו ונטל כל אחד ואחד מהם חרבו והרג אביו, שנאמר למכה מצרים בבכוריהם (תהלים קלו י), למכה בכורי מצרים אין כתיב כאן אלא למכה מצרים בבכוריהם, משנהרגו אבותיהם נגלה [עליהן] הקדוש ברוך הוא והרגן, שנאמר וה' הכה כל בכור...

אולם, נראה שמדובר על אותו נס שדובר בדעת זקנים מבעלי התוספות. הרי בתוס' מדובר שהבכורות המצריים נלחמו במצריים, והסיבה לכך יתה כיון שרצו שישחררו את בני ישראל. אבל, המדרש שהובא בדעת זקנים מדבר על נס שהמצריים רצו להרוג את בני ישראל, ובני ישראל ניצלו. ודבר זה מתבאר מתוך דברי ספר האורה לרש"י (חלק ב, סימן סב): ספר האורה חלק ב [סב] דין שבת הגדול

שבת שלפני הפסח נהגו בני אדם לקרוא אותו שבת הגדול

ולא ידעו על מה שהוא גדול מכל שבתות השנה, אלא לפי שניסן שבו יצאו ישראל ממצרים חמישי בשבת היה, כדאמרין בסדר עולם, ומקחו של פסח מבעשור, היה בשבת שלפני הפסח. אמרו וישראל הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו [שמות ח' כ"ב] אמר להם הקדוש ברוך הוא עתה תראו הפלא אשר אעשה לכם הלכו ולקחו איש את פסחו להיות להם למשמרת עד ארבעה עשר יום, **כשראו כן המצריים היו רוצים לקום ולנקום מהם, והיו מעייהם מחותכין ובאש נדעכין ונדונין ביסורים וחליים רעים ומרים, ולא הזיקו לישראל, ועל שם שנעשו בו נסים**

¹ עיין סידור רש"י, סימן שנו; ספר הפרדס לרש"י, עמי שמג; שבולי הלקט, סימן רה; תניא רבתי, סימן מב; מחזור ויטרי, סימן רנט; ראבי"ה, סימן תכה; מנהיג, הלכות פסח, סימן א; אבודרהם, דף עז, ע"א; מנהגים דבי מהר"ם מרוטנברג, עמי 77 ספר "צדה לדרך", לר"מ בן זרח, מאמר ד, כלל ג, פרק ג; טור, אורח חיים, סימן תל; ארחות חיים, דף עז, ע"א; כל בו, סימן מז; גליון מהרי"ל, דף י, ע"ב.
² בנוגע לקושיא השניה יש להסביר שחז"ל קבעו לזכור את עיקר הנס. דהיינו, תחילת הנס.

אולי לגבי השאלה השניה יש להסביר שלפי טעם זה אין הכוונה שהשבת היא גדולה, אלא הכוונה שבת שנעשינו גדולים. שבת שעם ישראל נעשה גדול.

דרשה גדולה

מובא בספר "הפרדס" לרש"י (עמ' שמג). הדברים הובאו בשם רבינו יצחק יוסקונטו מארץ הגר:

לפי שמאחרים העם בשבת שלפני הפסח לשמוע הדרשה עד אחר חצות, סמוך למנחה... נראה בעיני העם היום גדול וארוך יותר מיום אחר, ועל כן קראו לשבת זה שבת הגדול. וכיצא בדבר אתה אומר, צום הגדול צומא רבא...
הסבר זה הובא בדברי עוד ראשונים רבים.³

יש עדיין קושי בביאור זה, שמדוע נקרא "שבת הגדול" ולא "שבת הגדולה". אולי אפשר ליישב את הדברים על פי התוספת של הרב כשר. הוא (הנ"ל) הביא שיש שמוסיפים מפני שהרב גדול העיר דורש, אז נקרא שבת הגדול. לפי זה, אפשר להסביר שכונת השם הוא "שבת שהגדול דורש". לכן, לא קראו לכן "שבת הגדולה" אלא "שבת הגדול".

קבוצות גדולות והלכות גדולות

ספר "צדה לדרך", לר"מ בן זרח (מאמר ד, כלל ג, פרק ג) הביא: ויש אומרים, לפי שבשבת הזו היו מתקבצות קהלות גדולות כדי לשמוע הלכות הפסח, ולכן קראוהו שבת הגדול, לשמוע הלכות גדולות.

גם על יישוב זה קשה שנראה "שבת הגדול" ולא "שבת הגדולה".

שבת בראשית לעומת פסח שנקרא שבת

ספר "אורים גדולים", לר' אברהם ישראל זאבי (איזמיר תקיח, למוד כד) כתב:

ידוע כי התורה אמרה 'וספרתם לכם ממחרת השבת', ובא לנו בקבלה אמיתית כי שבת האמור כאן אינו שבת בראשית כי אם יום טוב של פסח. ולא כמו שטעו בימי בית שני... באמרם כי מחרת השבת האמור בתורה הוא שבת בראשית... אשר לזה נראה לי שהנהיגו מימי עולם לקרוא לשבת שלפני הפסח שבת הגדול, להודיע לבני אדם כי יש יום אחריו סמוך ונראה שנקרא שבת ואינו גדול כמאור, והוא יום טוב ראשון של פסח גם כן שבת.

יש עדיין, להקשות מדוע נקראת "שבת הגדול" ולא "שבת הגדולה". אולם, יש עוד להקשות שהקראים עצמם קוראים לשבת שלפני הפסח "שבת הגדול". והרי הקראים הם סוברים שמונים מיד לאחר שבת. ואם כן, אי אפשר לומר שהם קראו לכן "שבת הגדול" על שם זה. כך מובא בספר "גן עדן" (ענין תפלה, פרק ד, גזלווא, תרכד, דף עו, ג-ד):
שבת ההלל הגדול; ובהיות שבת הגדול הסמוכה לפסח אומרים הלל הגדול. והטעם כי בעושר לחדש היה נמנה הפסח... ועל כן נהגו ואומרים הלל הגדול בשבת זו הסמוכה לפסח, אודות יציאת ישראל ממצרים...⁴

על שם ההפטר

ספר "מטה משה" (סימן תקמב) הביא בשם רש"ל שהקשה על הטעם הראשון שהזכרתי לעיל. שלפי טעם זה היה נכון לקרוא לשבת "שבת רבה", כיון שדיברו בלשון ארמי. לכן, הוא נתן טעם אחר שנקרא על שם ההפטר:

ויש מקשים מאחר שכל לשונם היה לשון ארמי הוה לקרות שבת רבה, כמו צומא רבה, הושענא רבה. ותירץ מורי הרב ז"ל כי לכן קורין אותו שבת הגדול, על שם ההפטר שיקורין בהיה שבת, דכתיב בה הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא. ובזה יתורץ גם כן מה שקורין אותו שבת הגדול ולא שבת גדול.

אבל, רש"ל בעצמו דחה טעם זה:

אך הקשה מורי ז"ל, הוה להו לקרות שבת וערבה, על שם התחלת ההפטר, כמו שבת חזון, שבת נחמו.

שבת ראשונה שלא חזרו במוצ"ש לעבודה

כתב מהרי"ט (בספר "צפנת פענח", ויניציאה, הזאת, דף סז, ע"ד) בשם אביו המבי"ט:

לפי כשהיו ישראל במצרים שאל משה מפרעה יום אחד של מנוחה ותפס לו יום שבת, מכל מקום בכל [מוצאי] שבת תיכף היו יוצאים ממנוחה ועונג ליגיעה וענוי, אבל בשבת הזה... לא חזרו להשתעבד [במוצאי שבת], לכן נקרא שבת הגדול, כלומר יומא דשבתא אריכתא.
עדיין, לא ברור מדוע לא נקראה "שבת הגדולה"?

שבת הגדה

הרב כשר (הנ"ל) הביא שהיה מי שרצה לומר, שכל השם בטעות יסודו. כלומר, השם המקורי היה "שבת הגדה". ונקרא כך על שם קריאת ההגדה שקוראים בשבת זו. דהיינו, קוראים מעבדים היינו עד לכפר על כל עוונותינו. והיה כתוב נוטריקון "שבת הגד". והכוונה היתה לשבת הגדה, וטעו וכתבו "שבת הגדול".

אבל, הרב כשר כתב שקשה לשבש את כל המקורות שהוזכרו לעיל שבכל המקורות הוזכר "שבת הגדול". ולומר שכבר עוד לפני תקופתו של רש"י אז היה כתוב "שבת הגד", ואז נעשה הטעות, זה הסבר קשה מאוד. נוסף על כך, המנהג הזה לומר את ההגדה בשבת שלפני פסח אינו מנהג שהתקבל בכל תפוצות ישראל אפילו לא נהוג בכל קהילות אשכנז. ולא נודע למנהג זה מקור קדום יותר מאשר ספר המנהגים לר"י מטיורא (הובא בספר "דרכי משה", אורח חיים, סימן תל). אם כן, מדובר על מנהג שהוזכר בתקופה יותר מאוחרת מאשר תקופתו של רש"י ששם כבר הוזכר השם "שבת הגדול".

שבתות לפני שאר רגלים

ספר "שבלי הלקט" (סימן רה) כתב שגם שבתות שלפני שאר רגלים נקראות "שבת הגדול":

וכן נהגו לקרות שבתות לשלש רגלים.

והביא הרב כשר (הנ"ל) שמצינו במחזור רומא: "יוצר לשבת הגדול של שבועות". ועוד נמצא שם: "אזהרות מרבי שלמה ז"ל ופירושם, אומרים אותם בשבת הגדול של שבועות".

עוד הביא מספר "כתר שם טוב" (כרך א, עמ' קעז):

מצאתי בסדור לחג השבועות, כ"י קדמון, מנהג קורפו, כתוב בדף הראשון: סדר לשבת הגדול של שבועות... ובחפשי שם, בסדור הנזכר, מצאתי כתוב: שבת שלפני שבועות נוהגין לכן לקרא אותו שבת הגדול, כמו השבת הגדול של פסח, על שם הנס הגדול שנעשה בו. וטעם למנהגו הוא שקורין גם לזה שבת הגדול, על שם הכרזת התורה, שנתנה בשבועות, שהיא גדולה מן הכונה ומן המלכות, לכן נוהגין לומר בשבת זו יוצרות ורשות כמו בשבת הגדול של פסח.

יש לציין שלפי הסבר זה, יש לקרוא דווקא לשבת שלפני פסח ולפני שבועות "שבת הגדול", אבל אין לקרוא לשבת שלפני סוכות "שבת הגדול". מדברי "שבלי הלקט" מתבאר שלשבתות שלפני כל ג' רגלים קוראים "שבת הגדול".

מעניין לציין לפירוש מסכת משקין (מועד קטן) לר' שלמה בן היתום (ברלין תרע, עמ' 15):

ר' ינאי הוה לי ההוא תלמידא דכולה שבה הוה מקשה ליה בבית המדרש בשעת הלימוד, מיהו בשבת הגדול שלפני פסח ועצרת וראש השנה וסוכה לא הוה מקשה ליה, מפני שמתקבצין כל העם לשמוע הדרשא מר' ינאי.

לפי זה, נראה שנקרא שבת הגדול או מחמת שקהלות גדולות באות, או מחמת שהגדול הוא דורש, או מחמת שדורש דרשה גדולה. וכנראה שהיה דורש לפני כל המועדים. לכן, קוראים לשבת שלפני כל מועד "שבת הגדול". יכול להיות שהמנהג שלנו בנוי על כך שלא נוהגים לדורש לפני כל מועד, אלא דורשים דווקא בשבת שלפני פסח.

התקופה שבה הוזכר לראשונה שם זה

מצינו שבספר אורה לרש"י כבר הוזכר השם "שבת הגדול". רש"י נולד בשנת ד' אלפים ות"ת (1040-למנין הנהוג אצלם).

סיכום

מצינו שהמנהג לקרוא לשבת שלפני פסח "שבת הגדול" הוא מנהג קדום. אך, לא מצינו מקור מפורש למנהג זה. כלומר, כל אלו שנתנו טעמים באו לאחר קביעת המנהג. אין לנו מקור ששם הוזכר קביעת המנהג. כמובן, שיש חסרון בנתינת טעמים לאחר קביעת המנהג, שמדובר על השערות, ואין ראייה ברורה לשום טעם. אלא, כמובן, שהדרך לדחות כל טעם וטעם הוא על פי קושיות. הטעם שישאר בלי קושיא, תישאר כטעם הנכון [לפחות לעת עתה, עד שנמצא קושיא גם על טעם זה].

³ עיין ספר "שבלי הלקט", סימן רה; תניא רבתי, סימן מב; מהרי"ל, דף ג, ע"א.

⁴ הערה זו העיר הרב כשר זצ"ל (שם).

איסור אחשביה

ראש הישיבה, הרב בן ציון אלגאזי

גליון מהרש"א (שם) כתב שלדעת המרדכי יש לומר שגם מוקצה אינו נחשב דבר שיש לו מתירים, כיון שחוזר ונאסר בשבת וביום טוב הבא. הבנה זו עומדת בניגוד לדעת התוס' (מסכת ביצה י, ע"ב, ד"ה איכא חד) שכתב שמוקצה הוא דבר שיש לו מתירים.

ויש לשאול, האם אכן, השוואת הגליון מהרש"א צודקת, או שיש לחלק בין המקרים? האם יש לחלק בין חמץ בפסח ובין מוקצה?

הרמ"א (יורה דעה קב, ד) הביא מחלוקת הרמב"ם והמרדכי אם חמץ נחשב דבר שיש לו מתירים. המרדכי סובר שכיון שהחמץ נחשב דבר שיש לו מתירים. דבר שיש לו מתירים נאמר דווקא בדבר הניתר לעולם כמו ביצה שנולדה ביום טוב, שלאחר יום טוב היא תהיה ניתרת לעולם. אבל, הרמב"ם סובר שגם לגבי חמץ בפסח אומרים דבר שיש לו מתירים ואינו בטל אפילו באלף.

חמץ ישראל

נחמה ליבוביץ

נתנאל כהן (א')

בשנת 1942 (למנינם) החלה במנהגה המפורסם להפיץ דפי סטנסיל של שאלות על פרשת השבוע (שנקראו בפי העם "דפים" או "גליונות"). אופיינית השאלה "מה היה קשה לרש"י?" שבה ניסתה לרדת למניעיו של הפרשן. את התשובות שלחו אליה והיא החזירה אותן עם הערות ותיקונים. על פועלה בחקר התנ"ך והפצתו ברבים זכתה בפרס ישראל לחינוך ב-1956. על אף שעסקה במחקר ברמה אקדמית, נהגה להופיע רבות בציבור הרחב כמרצה עממית, וגם כפרופסור הייתה ידועה בפשטות הליכותיה ומכונה "נחמה" בפי תלמידיה, והעדיפה את התואר מורה על פני פרופסור ("מורה", כך נכתב על מצבתה). התפרסמה ב'מסעותיה' בארץ, כדי ללמד במקומות רבים ככל האפשר, ויהיו מרוחקים ומבודדים ככל שיהיו. נחמה ליבוביץ נפטרה בירושלים ביום ה' בניסן תשנ"ז. פרסים בהם היא זכתה:

- תשט"ו - פרס כץ
- תשט"ז - פרס ישראל
- תשמ"א - פרס על שם יהודית ליברמן על הפצת ידיעת התורה
- תשמ"ג - פרס ביאליק לספרות ולחכמת ישראל של עיריית תל אביב-יפו, על פועל חייה בפרשנות המקרא
- תשמ"ו - הפרס לחינוך יהודי על שם שמואל רוטברג מטעם האוניברסיטה העברית, על הצלחה ללא תקדים בהפצת לימוד התורה, בשיפורו ובחיובו על המוני ישראל
- תשמ"ח - פרס השר לענייני דתות

נחמה ליבוביץ נולדה בריגה שבלטביה ב-1905 (למנינם), שנתיים לאחר אחיה, ישעיהו ליבוביץ, לפרייזיה ומרדכי קלמן ליבוביץ שהיה סוחר עשיר. לאביה הייתה השפעה רבה על חייה ובזכות אישיותו, היה גם אחד ממלמדיה הבולטים בילדותה. הוא היה ציוני ודיבר עם ילדיו בעברית. ליבוביץ למדה מפי מורים פרטיים עברית ותנ"ך, עוד בטרם החלה ללמוד בבית הספר. ב-1919 (למנינם), בעקבות המהפכה הבולשביקית, עברה המשפחה לברלין. שם היא למדה באוניברסיטאות היידלברג, מרבורג, וברלין.

ב-1930 (למנינם) נישאה לדודה (אחי אביה) ליפמן ליבוביץ, שהיה מבוגר ממנה ב-29 שנים. בשנת 1930 (למנינם) עלתה לארץ ישראל יחד עם בעלה. הזוג השתקע בדירה בדמי מפתח בשכונת קריית משה וליבוביץ החלה ללמד בסמינר המזרחי למורות בירושלים. בשנים הראשונות החלה ללמד ספרות, מקרא והיסטוריה של עם ישראל. לאחר מכן התרכזה בהוראת מתודיקה, לימוד תנ"ך ובהכשרת מורים. בסמינר המזרחי למורות לימדה עד 1955 (למנינם), וב-1956 (למנינם) נתמנתה מרצה לתנ"ך ולדיקטטיקה של ספרות וחיבור באוניברסיטת בר-אילן ולימדה שם כחמש שנים לערך. ב-1957 (למנינם) נתמנתה למרצה באוניברסיטת תל אביב ובעבור 11 שנה לפרופסור שם. מאותה תקופה לימדה במוסדות רבים אחרים. ב-1972 (למנינם) היא יצאה לגמלאות.